

Anti-arrogance in Mahdist culture.

1- Esmat Rashidi¹

2- Monavareh Pour Ashuri Baravati

1-Master's student, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law,
Islamic Azad University, Bam Branch, Kerman, Iran.

2-Master's student, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law,
Islamic Azad University, Bam Branch, Kerman, Iran

Abstract:

One of the important and fundamental teachings of the school of prophets and saints of God is the fight against the oppression and tyranny of the arrogant people of the world; because submission and humility to others than God has been denied in religions and divine teachings. Also, one of the goals of the mission of the saints of God, and especially Hazrat Mahdi Sahib al-Zaman (a.s.), is to save humanity from the darkness of ignorance and misguidance towards light and justice and to fight against oppression and arrogance. The continuous fight against arrogance and world-eaters has characteristics and components that are addressed in this research by examining the religious teachings and culture of Mahdism in a descriptive and analytical manner.

Keywords: Arrogance, struggle, Mahdism, fundamental rights.

¹ esmatrashidi6@gmail.com

استکبار ستیزی در فرهنگ مهدویت

عصمت رشیدی^۱

منوره پور عاشوری برواتی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۱۵

چکیده

از آموزه های مهم و اساسی مکتب انبیاء و اولیاء الهی، مبارزه با ظلم و ستم مستکبرین جهان است؛ چرا که خضوع و خشوع برای غیر خدا در ادیان و آموزه های الهی نفی شده است. هم چنین یکی از اهداف رسالت اولیا الله و بالخاص حضرت مهدی صاحب الزمان (عج)، نجات بشریت از بند ظلمات جهل و گمراهی به سوی نور و عدالت و مبارزه با ظلم و استکبار است. مبارزه ی پیوسته با استکبار و جهان خواران، دارای شاخصه ها و مولفه های است که با بررسی آموزه های دینی و فرهنگ مهدویت، در این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی بدان پرداخته می شود.

واژگان کلیدی: استکبار، مبارزه، مهدویت، حقوق اساسی

^۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بم، کرمان، ایران.

^۲ - دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بم، کرمان، ایران.

۱- مقدمه

از آنجاکه اساس رسالت انبیاء و اولیاء الهی مبارزه با شرک و کفر و استکبار و طاغوت است و هم چنین هدف از ظهور آخرین منجی بشریت، امام زمان (عج)، برقراری عدالت و مبارزه با ظلم در سراسر هستی است. با بررسی آموخته های برگرفته از فرهنگ مهدویت و آموزه های دینی در می یابیم که این جهت گیری مبارزاتی مجاهدین حق در راستای مبارزه با مستکبرین دارای شاخصه ها و مولفه هایی است که در این پژوهش بدان پرداخته می شود.

استکبار از ماده کبر مصدر باب استفعال است و آن را هم به معنای کبر و تکبیر هم به معنای تعظم و بزرگی دانسته اند (۱)

صاحب مجمع البیان بین مفهوم استکبار و تکبیر فرق می گذارند: «استکبار به معنای ناروا طلب بزرگی کردن است، بر خلاف تکبر که ممکن است بزرگی همراه با استحقاق و سزاواری باشد- چه اینکه در مورد حق تعالی تکبر صحیح است- و یا سزاوار آن نباشد. (۲)

در واقع مستکبر کسی است که می خواهد به بزرگی دست یابد و در صدد است که بزرگی خود را به فعلیت برساند و به رخ دیگران بکشد و متکبر کسی است که بزرگی را به عنوان یک حالت نفسانی در خود سراغ داره و برای خود پذیرفته است. (۳)

بنابراین استکبار نوعی برتری جویی و خود بزرگ بینی است که بالاترین نوع آن، سرکشی در برابر خداوند و نپذیرفتن حق و سرپیچی از دستورات الهی است. (۴)

استکبار در کاربردهای رایج، به نوعی سلطه جویی، استعمار و بهره کشی فرهنگی، سیاسی و اقتصادی گروهی اندک و زورگو و منفعت طلب بر گروهی عظیم از توده های محروم و مستضعف گفته می شود. (۵)

۱- عدالت خواهی

محور قرار گرفتن اصل عدالت و عدالت خواهی در فرهنگ مهدویت، آموزه ای مهم و ضروری است؛ چرا که یکی از شیوه های مبارزاتی علیه مستکبرین، عدالت گرایی است. آموزه های دینی بیانگر سفارش های متعدد نسبت به این اصل هستند و با تاکید بر اهمیت آن، این اصل را بر خاسته از رسالت پیامبران معرفی می کند. در ادبیات اهل بیت (ع) به پیروی از فرهنگ قرآن کریم اصل عدالت خواهی و ظلم ستیزی یکی از عمده ترین اصول مورد توجه تمامی انبیاء به ویژه خاتم پیامبران بوده است. «یوم الناس بالقسط» براساس «قائماً بالقسط» در آیه ۱۸ آل عمران همواره در اهداف رسالت های الهی هستند. و تمام برنامه های دینی اعم از اصول اعتقادی و اخلاقی و رفتاری و قوانین گسترده حاکم بر تمام ابعاد وجودی انسان براساس تحقق قیام ناس به قسط به معنای عدالت پروری نیز بوده است و نه صرف عدالت خواهی و عدالت گرایی، آن هم به معنای بسیار محدود و مادی و زمینی آن.

اسلام محمد (ص) شعار عدل و عدالت خواهی را از متن آفرینش الهی به درون جامعه و عموم انسان ها «ناس» کشانده، و با تمام مواقع و دست انداز های اختیاری و عمدی مستکبران به جنگ و ستیز برخاسته تا حکومت عدل الهی را در سرتاسر جامعه ی بشری تحقق دهد. و اسلام عدل پرور را در تمام زمینه های انسانی و بشری و در تمام ابعاد وجودی انسان مجسم نماید، و عدالت را در سراسر گیتی مستقرگرداند و انسان ها خود و با تمام وجود با اختیار و آگاهی و به صورت طبیعی و منطقی و خود جوش و خودکار بایدها به قسط گردند. آیه ی شریفه ی قرآن فاعل یقوم را خود ناس و مردم قرار داده است که این نکته بیانگر رشد به تمام معنای کلمه ی مردم و ناس بوده که خود به قسط و عدالت قیام کنند و عدالت را با دست خودشان حاکم گردانند. تمام روایات زیبای پیامبر خاتم «ص» که درباره طاووس بهشتی و چهره ی زیبای فرزند دلبد محمد (ص) و خاتم اولیای او برای جامعه اسلامی و انسانی تقدیم گشته است در یک جمله ی بسیارغز و جالت، مهدویت و عدالت خواهی و ستم ستیزی را

قرین هم قرار داده و مانند یک اصل و یک کلید، تقارن عدل فراگیر و فلسفه ی وجودی امام مهدی (عج) را مطرح می نماید. «لولم یبق من الدینا الایوم لطول الله ذلک الیوم و حتی یخرج المهدی من ولدی یملاالله به الارض عدلا بعد ما تملاء ظلماً و جوراً» (۶)

سپیده دم عدل الهی برای جامعه بشری با خروج و قیام فرزند محمد (ص)، حضرت مهدی (عج) زیبا می گردد و بشریت با انتظار چنین روزی بزرگ و خجسته، بحران های ستم ستیزی و ستم زدائی را پشت سر گذاشته و مقدمات لازم برای رشد واقعی و احراز شایستگی چنین آرمانی بزرگ در تلاشی خستگی ناپذیر دوران های ظلمت را به سوی آینده نورانی و پر فروغ را می شکافد تا غنچه ی عدل مهدوی آن طور که شایسته ی اوست به بار نشیند و جهان بشریت با عدل الهی آراسته گردد.

بنابراین مهدویت مساوی با عدالت خواهی بشریت است و این عدالت خواهی فراگیر و جهان شمول جز در سایه حکومت امام مهدی (عج) تحقق نخواهد پذیرفت. «بالعدل قامت السموات و الارض؛ فقط با عدل است که آسمان ها و زمین مسیر منطقی خود را طی می کنند و استوار می گردند» (۷)

۲- اتحاد اسلامی

یکی از شگردهای مبارزه علیه ظلم و جور مستکبرین در اندیشه ی مهدویت، داشتن روحیه ی اتحاد و هم بستگی جوامع بشری در برابر کانون های استکبارگر است؛ چرا که هر جا وحدت و هم بستگی و یکدلی آن هم از نوع اسلامی در بین افراد باشد مسلماً راه نفوذ و سلطه ی قدرت های استکباری تضعیف می گردد.

اهمیت اندیشه وحدت میان مذاهب اسلامی زمانی روشن می شود که اختلاف میان مسلمانان، روزنه ای شود برای بهره برداری مخالفان و دشمنان اسلام؛ چرا که در طول تاریخ، همواره شاهد بوده ایم، هر جا استکبار و قوه های استعماری بر آن شده اند تا ضربه ای به مسلمانان بزنند، مهم ترین ابزارشان ایجاد و تقویت اختلافات و تعصبات مذهبی و قومی و

نژادی میان جوامع اسلامی بوده است. از آنجا که بازیابی اقتدار گذشته ی جهان اسلام جواز طریق وحدت میان مسلمانان و نزدیکی به یکدیگر امکان پذیر نیست، دشمنان پیوسته در تلاش بوده اند تا از یکپارچه شدن این امت جلوگیری کنند و با طرح مسائل اختلافی، مانع دستیابی آنان به اهداف عالی گردند. [۸] اعتقاد به مهدویت و منجی گرایی، جز موضوعاتی است که میان هر دو گروه شیعه و سنی به عنوان یک امر مشترک، مورد پذیرش طرفین است. اهل سنت براساس روایاتی از پیامبر معتقدند که در آخر الزمان فردی به نام مهدی ظهور و جهان را از ظلم و فساد پاک می کند. چنانکه ابن ماجه در سنن خود بابتی را با عنوان «باب خروج المهدی» نام گذاری کرده و هفت حدیث در زمینه ی ظهور حضرت مهدی (عج) نقل کرده است. (۹)

تقریباً تمامی ادیان آسمانی و مکاتبی که در حال حاضر وجود دارد، معتقدند که روزی خواهد رسید که فردی قیام می کند و در مقابل ظلم و بیدادگری مستکبرین می ایستد و جهان را از وجودشان پاک می کند. [۱۰] چنانکه مسیحیان معتقدند که عیسی مسیح (ع) در آخر الزمان رجعت می کند و با ظهورش موجب تقویت جبهه ی دین داران می گردد. (۱۱)

وحدت جهان اسلام به معنای تحقق وحدت اسلامی در مجموعه ی امت اسلام در سراسر جهان اسلام است، به گونه ای که در نهایت، نوید بخش تشکیل امت واحده ی اسلامی باشد. در تفکر دینی، هرگز مراد از وحدت، کنار نهادن سایر مذاهب نیست، وحدت اسلامی به کارگیری ابزار تحقق امت واحد، به عنوان یک آرمان نهایی، در سطح جوامع و جهان اسلامی خواهد بود. بنابراین وحدت اسلامی، از جهت روش و ابزار شامل تمامی تصمیم سازی ها، سیاست گذاری ها، اتخاذ روش های واحد، بهره گیری از امکانات مشترک و تدابیری می شود که نتیجه و پیامد آن تحقق وحدت امت اسلامی است. از منظر آیات قرآن کریم، وحدت کلمه امت اسلام، وحدت دینی و اسلامی است که به عنوان ابزاری در جهت تحقق اهداف و مقاصد دینی و الهی تلقی می شود؛ «واعتصمو بحبل الله جمیعاً ولا تفرقوا» (آل عمران، ۲۴).

این آیه، اعتصام به حبل محکم الهی را، زمینه و مقدمه نجات جامعه از هلاکت و نیز

سعادت و هدایت جامعه اسلامی از چنگال مستکبرین می شمارد. (۱۲) امام عصر (عج) در روایتی به منتظرین ظهورش اینگونه بشارت داده است: اگر شیعیان ما که خداوند آنان را در راه اطاعتش یاری دهد، در وفای پیمانی که از ایشان گرفته یکدل و مصمم باشند؛ البته نعمت دیدار از آنان به تاخیر نیفتد و سعادت ملاقات ما برای آنان با معرفت کامل و راستین به ما، تعجیل می گردد. (۱۳)

با توجه به وضعیت کنونی مسلمانان در عصر حاضر و با توجه به ریشه‌ی عمیق دعوت به وحدت در دین اسلام، تلاش برای اتحاد اسلامی به عنوان وظیفه، امری بدیهی است. وظیفه‌ای که مسلمانان در برابر یکدیگر دارند که رسیدن به برادری و اخوت اسلامی است و وظیفه‌ای که در برابر دشمنان دارند همان یکدست و یکدل شدن در مقابل دشمن در یک صف است. یکی از بنیان‌های اصلی شکل‌گیری هویت اجتماعی، احساس اشتراک اجتماعی و گروهی است که افراد یک جامعه نسبت به یکدیگر پیدا می‌کنند و وقتی این احساس اشتراک به سطحی از وحدت برسد که افراد نوعی پیوستگی با یکدیگر را احساس کنند، هویت جمعی افراد در سطوح مختلف شکل می‌گیرد. عصر ظهور نیز عصر تکامل بشری در عرصه تعقل و اخلاق به شمار می‌آید. «اذا قام قائمنا وضع یدیه علی رؤوس العباد فجمع به عقولهم و کملت به احلامهم». (۱۴)

۳- ولایتمداری

پذیرش ولایت الهی اصل و اساس بینش توحیدی است و در راستای آن، ولایت رسول خدا (ص) و امامان معصوم (ع) و نایب امام معصوم نیز در مراتب بعدی دارای اهمیت اند. تولید قدرت و مقاومت در مقابل ظالمان و مستکبران، یکی از آثار و نتایج مهم این بینش توحیدی است. بر اساس فرهنگ مهدویت، ولایت‌مداری یکی دیگر از شاخصه‌های استکبار ستیزی است زیرا ولی امر مسلمین کانون و هسته مرکزی قدرت در مقابل مستکبرین است، در صورت ولایتمداری و پیروی مردم و ملت از اوامر ولی خدا قدرت زورگویان و مستکبرین

تضعیف می‌گردد. از منظر امامیه، آیه ۵۹ سوره نساء «اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولی الامر منکم» بر وجوب اطاعت از پیامبر اسلام (ص) و ائمه معصومین (ع) و نائبان خاص و عام آنها دلالت دارد. در زمان غیبت صغری امام زمان (عج) نواب خاص و برگزیده امام (عج) و در زمان غیبت کبری ایشان، نواب عام امام زمان (عج) بر جامعه اسلامی ولایت دارند و امور مختلف آن را تدبیر می‌کنند. چنانچه امام زمان (عج) در پاسخ به کسی که پرسیده بود: «در عصر غیبت در پیشامد های روزگار به چه کسی مراجعه کنم؟ امام زمان (عج) در پاسخ فرمودند: «در حوادثی که رخ می‌دهد، به روایان حدیث ما مراجعه کنید. آنها حجت من بر شما هستند و من حجت خدا بر آنان هستم». [۱۵] مقصود از روایان حدیث کسانی هستند که افزون بر نقل حدیث، توان فهم و درایت حدیث را نیز داشته باشند و بتوانند در مشکلات پیش آمده برای جامعه ی اسلامی، بهترین راهکار و انتخاب را انجام دهند. بنابراین، باور به رهبری نواب عام در عصر غیبت و پذیرش ولایت آنها در جامعه ی مهدوی، امری است که در پرتو باور به امامت و مهدویت به وجود می‌آید؛ از این رو ولایتمداری را می‌توان یکی از مولفه ها و شاخصه های مبارزه با استکبار قرار داد. این مولفه در مساحت های مختلف سیاسی، فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی و نظامی کارکرد های مختلفی دارد و مقاومت و تولید قدرت در مقابل دشمنان و ظالمان، یکی از کارکرد های مهم آن به شمار می‌رود. بر همین اساس ولایت در مقایسه با دیگر ارزش های اسلام مانند کلیدی است که با آن در بسته ی سایر ارزش ها به روی جامعه گشوده می‌شود و ارزش پیدا می‌کند. (۱۶)

بدون تردید تلاش مردم برای بر پایی و تحقق و تداوم جامعه ی ولایی از مصادیق بارز و

مهم استکبار ستیزی شمرده می‌شود.

۴- جهاد و شهادت طلبی

از شاخصه های مهم استکبار ستیزی، داشتن روحیه ی جهاد و شهادت طلبی است. جهاد با دشمن مستکبر در تمام عرصه های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی و... همواره باید شاخصه ی اصلی فرد مبارز در فرهنگ مهدویت باشد؛ و حد کمال این جهاد و تلاش، رسیدن به مقام شهادت در پیشگاه خداوند تبارک و تعالی است. جامعه ی مهدوی تا زمانیکه فرج و گشایشی در حالش پدید آید، دست از تلاش و مبارزه با ظلم و فساد مستکبران بر نمی دارد. با مدادان و شامگاهان در آرزوی رسیدن به چنین مقام والایی در تجدید عهد خویش، با امامش از پروردگارش طلب «مستشهدین بین یدیه» بودن از پیشگاه پروردگارش دارد. برای از بین بردن حاکمیت شرک و کفر مستکبرین و استقرار حاکمیت دین حق بر سراسر گیتی، جهاد مهم ترین راه استکبار ستیزی است؛ چرا که در نهایت با جهاد و شهادت در راه حق و در زمان ظهور آخرین منجی بدست حضرت مهدی (عج) پیروزی حق بر باطل به وقوع می پیوندد. اگر بر جامعه ی جهانی، منطق قدرت و زورگویان حکم فرما باشد، نمی توان جز با همین شیوه از حقوق ملت ها دفاع کرده عبارتی دیگر در جهان مستکبرین صالحان نیز به عرصه ی جهاد و مبارزه کشیده خواهند شد؛ به همین دلیل، اسلام نیز مبارزه و جهاد را به عنوان یک ضرورت اجتماعی در برنامه های خویش گنجاینده است. (۱۷) و لذا در آیات و روایات بسیاری از جهاد برای دفاع از ستم دیدگان تمجید شده است. چنانکه خداوند در آیه ۷۵ سوره نساء می فرماید: «و ما لکم لاتقاتلون فی سبیل الله والمستضعفین من الرجال و النساء و الولدان الذین یقولون ربنا اخرجنا من هذه القرية الظلام اهلهما و اجعل لنا من لدنک ولیا و اجعل لنا من لدنک نصیراً؛ چرا در راه خدا و در راه مردان و زنان و کودکان که بدست ستمگران تضعیف شده اند، پیکار می کنند؟ همان افراد ستمدیده ای که می گویند: پروردگارا! ما را از این شهر (مکه) که اهلش ستمگرند، بیرون ببر و از طرف خود برای ما سر پرستی قرار ده! و از جانب خود یار و یآوری برای ما تعیین بفرما».

۵- اصلاح گری

بی تفاوت نبودن نسبت به سرنوشت خود و دیگران در جامعه ی اسلامی یکی از راههای مبارزه با استکبار ستیزی است. مجاهدی که در مسیر حرکت به سوی ظهور قرار گرفته و نسبت به وضعیت نفسانی خود آگاهی یافته، باید برای رسیدن به آرمان های خود، رذایل را کنار بگذارد. در مسیر خود سازی، شناخت فضایل و رذایل و آگاهی از جایگاه واقعی انسان لازم است و سپس احساس نیاز به مبارزه با نفس اماره در انسان شکل می گیرد. کسی که از این کارزار پیروز و سربلند بیرون نیاید، در مراحل عینی نبرد های حق و باطل شکست خواهد خورد. با توجه به ویژگی های انقلاب جهانی حضرت مهدی (عج) یاران مخلص ایشان نیز ویژگی های تربیتی برجسته ای دارند؛ چنان که همه ما بزرگان اقرار دارند که هدف حکومت مهدی تصرف زمین یا اسیری انسان های خاص، یا ساقط نمودن حکومت ها نیست؛ زیرا پیش از قیام جهانی حضرت مهدی (عج) پادشاهان و امپراتوری های بزرگی بر همه ی زمین احاطه داشتند اند، بلکه شهرت و غایت این قیام به تصرف و دگرگونی در دل ها، اعتقاد ها و رفتار انسانهاست. بنابراین، یک پیکارگر مهدوی باید ترکیب استفاده سلاح جنگی و رفتار اعتقادی را برای برداشتن همزمان موانع و مشکلات از مقابل انقلاب جهانی و تاثیر گذاری و اصلاح اعتقادی انسان ها را نیز بداند و این بدان معناست که یک منتظر واقعی باید در ابعاد جسمی و روحی آماده باشد. در زندگانی اجتماعی، محور همزیستی مردم با یکدیگر همان دخیل بودن افراد در سرنوشت یکدیگر است. امانت داری در مسئولیت ها و ترک خیانت در جهت دهی الهی زندگانی مردم، در حس مسئولیت افراد نسبت به یکدیگر در جامعه ی مهدوی بسیار موثر است. لذا در فرهنگ مهدویت، داشتن حس مسئولیت نسبت خودسازی خود و دیگران، در جهت مبارزه با مستکبرین از اهمیت والایی برخوردار است. که بارزترین نمود آن مساله ی امر به معروف و نهی از منکر است که با توجه به شکل در هم تنیده ی فرد و جامعه، قرآن در آیه ی ۶۶ سوره سبا، اصلاح گری را هم جمعی و هم فردی می خواند: «بگو شما را به یک چیز

اندرز می دهم، و آن اینکه دو نفر دو نفر و یک نفر یک نفر برای خدا قیام کنید». اخبار متعددی دلالت دارد بر اینکه از علل و عوامل غیبت، پاکسازی و پاک شدن و اصلاح گری افراد و جوامع است؛ در روایتی امام باقر (ع) در پاسخ به جابر جعفی می فرماید: «هیئات هیئات، فرج ما واقع نمی گردد تا اینکه غربال شوید، سپس غربال شوید و تا ناصافی و آلودگی برود و صاف و خالص باقی بماند».

نتیجه گیری

استکبار ستیزی یک ضرورت همگانی و یک مبارزه ی جدا نشدنی در فرهنگ و اندیشه ی مهدویت محسوب می گردد. مطابق با آموزه های اسلامی همواره مواجهه ی دو قطب مستضعفین و مستکبرین در طول تاریخ بوده است، اما آنچه که در فرهنگ مهدویت در مبارزه با استکبار مهم است بعد ایجابی آن می باشد که نقطه مقابل بعد سلبی آن است. در بعد ایجابی، افراد و جوامع بشری باید همواره در مقابل ظلم ظالمان و مستکبران تلاش و مجاهدت نمایند و تا نابودی کامل آن هرگز دست از جهاد بر ندارند؛ بر خلاف بعد سلبی که افراد برای زمینه سازی ظهور فرج، نباید هیچ گونه اقدامی بنمایند، چه بسا برخی بر آنند که دنیا باید پر از ظلم و فساد گردد تا منجر به ظهور منجی گردد، در حالیکه این بعد سلبی بر خلاف آموزه های اسلام و مهدویت است. بر همین مبنا استکبار ستیزی در فرهنگ مهدویت دارای شاخصه ها و مولفه هایی است که عبارتند از: عدالت خواهی، اتحاد اسلامی، ولایتمداری، جهاد و شهادت طلبی و اصلاح گری.

این مولفه ها زمانی منجر به استکبار ستیزی می گردند که افراد به صورت خود جوش در جهت محقق شدن آرمان های ظهور و فرهنگ مهدویت تلاش و مجاهدت نمایند و این سبک مبارزه، در واقع همان همسویی با آرمان های ولایی مهدویت است.

منابع و مأخذ :

- ۱ اسماعیل بن حماد جوهری، ۱۴۰۴. الصحاح ج ۲، بیروت، دارالعلم للملایین
- ۲ فضل بن حسن طبرسی، ۱۳۷۹. مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، داراحیاء التراث العربی،
- ۳ محمد حسین طباطبایی، ۱۳۶۰. تفسیر المیزان ج ۱۲، تهران، دارالکتب الاسلامیه
- ۴ ابوالقاسم حسین بن محمد راغب اصفهانی، ۱۴۱۲. المفردات فی غریب القرآن، بیروت، دارالشامیه
- ۵ منوچهر محمدی، ۱۳۹۱. سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، بی جا، دادگستر
- ۶ ابوجعفر محمد بن علی ابن بابویه، ۱۳۸۲. کمال الدین و تمام النعمه، قم، مسجد قدس جمکران
- ۷ محمد بن علی بن ابراهیم احسانی، ۱۳۶۱. عوالی اللئالی العزیزیه فی الاحادیث الدینیّه، بی جا، مطبعه سیدالشهدا
- ۸ ابراهیم امینی، ۱۳۹۶. دادگسترجهان، قم، شفق
- ۹ محمد ابن ماجه، ۱۴۰۱. سنن ابن ماجه، بیروت، دارالرائد العربی
- ۱۰ محمد هادی یدالله پور، مرتضی خرمی، سیده فاطمه حسینی، ۱۳۹۹. بررسی تطبیقی وجود منجی موعود در قرآن و عهدین، نشریه قرآن در آینه پژوهش، شماره ۲
- ۱۱ محمد باقر مجلسی، ۱۳۱۵. بحارالانوار ج ۵۱، قم، دارالکتب الاسلامیه
- ۱۲ ابراهیم امینی، ۱۳۹۶. دادگستری جهان، قم، شفق
- ۱۳ احمد بن علی طبرسی، ۱۳۸۶. الاحتجاج ج ۲، تهران، اسوه
- ۱۴ جعفرین محمد بن یعقوب کلینی، ۱۴۱۹. اصول کافی، تهران، انتشارات حوزه علمیه اسلامی
- ۱۵ محمد بن حسن طوسی، ۱۴۱۱. الغیبه، قم، دارالمعارف الاسلامیه
- ۱۶ محمد بن حسن حر عاملی، ۱۴۰۹. وسائل الشیعه ج ۱، قم، موسسه آل البيت
- ۱۷ احمد رشید، ۱۳۵۳. اسلام و حقوق بین الملل عمومی، تهران، انتشارات دانشگاه
- ۱۸ محمد باقر مجلسی، ۱۳۱۵. بحارالانوار ج ۵۲، قم، دارالکتب الاسلامیه.